

Capitolul 1

Democrație, mass-media și societate în tranziția post-comunistă: o relație simbiotică

Relația dintre democrație, mass-media și societate reprezintă o caracteristică esențială a spațiului public românesc în perioada tranziției. Tema este provocatoare, deoarece jurnalismul a intrat în anii 1990 cu o moștenire ideologică apăsătoare, dar și cu un statut privilegiat ca principal actor comunicațional într-un context social impredictibil. Înainte de 1990, absența unui teren național de gândire critică și reflexivitate științifică referitor la domeniul comunicării de masă a amplificat dificultatea înțelegerii noului câmp ocupațional în contextul general al reconstrucției sistemice. Pentru mass-media și societate, era necesară metabolizarea trecutului contaminat ideologic și re poziționarea jurnalismului în noul spațiu public post-comunist. Astfel începea un nou capitol al narațiunii ocupaționale jurnalistice, pe „stil nou”, cu noi exigențe și provocări.

Înțelegerea comunicării de masă și a mass-media post-comuniste necesită o abordare sociologică amplă, corelată cu transformările sistemice ale tranziției. Sociologic, tranziția se referă la *„procesul istoric de schimbare a formei de organizare socială de la modelul de tip sovietic la modelul de tip occidental. Acest proces implică transformări în ceea ce privește sistemul politic, modul de funcționare a economiei, structura socială și sistemul de valori* (I. Stănescu, 2007 în C. Zamfir, S. Ștefănescu-coords., p. 597). Tranziția a presupus, în principal: trecerea la pluripartitism și stat de drept, abandonarea economiei centralizate în favoarea economiei de piață, reconfigurarea stratificării sociale, înlocuirea ideologiei comuniste cu valori occidentale.

Ca domeniu interdisciplinar, pe fondul marilor schimbări europene determinate de căderea comunismului în Estul Europei, tranziția a fost analizată diferit în spațiul american, latino-american și european, cu accent pe procesele de schimbare socială și pe rolul instituțiilor internaționale (OSCE, ONU, UE, FMI, BM, BERD). Modelele teoretice variază între abordări liberale, neo-instituționaliste și reflexive, fiecare punând accent pe dimensiuni distincte ale transformării. Aparatul teoretic solid analizează reconfigurarea socială și instituțională în noile spații „eliberate” de comunism (L. Pop, 2007, p. 588), iar

caracteristicile schimbării depind de abordare: liberală, neo-instituționalistă, reflexivă etc. Teoriile liberale consideră piețele libere și regimul democratic ca dimensiuni centrale ale tranziției. Teoriile neo-instituționaliste pun accentul asupra rolului statului în coordonarea noilor structuri instituționale necesare implementării economiei de piață, atribuind statului rolul de garant instituțional. Teoriile reflexive delimitează categoric între economie și politică, subliniind importanța unor elemente precum: dezvoltarea infrastructurilor pieței, a sistemului bancar, redistribuirea drepturilor proprietății și a responsabilității manageriale asupra firmelor (idem, pp. 590-597).

În România, tranziția începută în anii 1990 a fost un proces istoric de amplasare, cu limite precise dificil de stabilit, deoarece elemente ale tranziției au coexistat cu cele comuniste și cu cele ale post-tranziției. „Carta de la Paris pentru Noua Europă” a oferit cadrul politic pentru reconstrucția instituțională a continentului (apud I. Stănescu, 2007 în C. Zamfir, S. Ștefănescu-coords., p. 598). Obiectivul central al transformărilor a fost instaurarea democrației, înțelesă ca un regim bazat pe alegeri libere, competiție politică autentică și protejarea libertăților civile, în care societatea civilă are rol esențial ca factor de echilibru în consolidarea democrației „*regim politic caracterizat de alegeri libere și deschise, cu relativ puține restricții de participare la vot, ... cu o competiție politică autentică și cu protejarea largă a libertăților civile*” (R. Dahl, 1971 apud M. Burton *et alii*, 1995, p. 53). La acel moment, democrația reprezenta idealul social, după exemplul societăților moderne avansate, în care principiile filosofice pozitive se îmbină cu negocieri pragmatice și jocuri sociale globale.

În România primilor ani post-comuniști, societatea civilă era slab conturată, cu grupuscule primare și lipsită de un spațiu civic de comunicare (L. Șt. Scalat, 1995, pp. 181-182), ceea ce a favorizat dependența cetățenilor de stat și a îngreunat mobilizarea civică, deși „*scopul societății civile este de a contrabalansa ponderea statului și de a-l împiedica să domine și să atomizeze restul societății*” (L. Diamond, 1994, p. 180 apud M. Burton *et alii*, 1995, p. 55). Ca „*suma grupurilor având funcționare internă democratică, bună instituționalizare, grad rezonabil de diversitate și densitate*” (idem, p. 57), societatea civilă democratică contribuie efectiv la democrația autentică și durabilă (L. Șt. Scalat, 1995, pp. 177-180). Idealul societății civile este lupta împotriva oricărui tip de monopol, având funcție de suport în transformarea sistemului politic și a practi-

cilor sociale către democrația consolidată. Grupurile din societatea civilă sunt centrate asupra problemelor publice, promovând respectarea pluralismului politic și a diversității politice, astfel încât puterea politică să fie oglinda intereselor sociale. După unii autori, România primilor ani de tranziție este o țară cu „populație de oameni-masă”, respectiv indivizi depersonalizați, fără statut, receptivi la semnale autoritare (idem, pp. 181-182).

Consolidarea democrației și stabilitatea politică depind de modul în care elitele naționale se raportează la jocul politic, respectiv „*toate persoanele capabile, în virtutea pozițiilor de autoritate în organizații de putere și mișcări de orice fel, să afecteze rezultatele politice naționale în mod regulat și substanțial*” (M. Burton *et alii*, p. 53). Din elită fac parte deținătorii pozițiilor de vârf din domeniile: politic, economic, afaceri, militar, sindical, mass-media, religios, academic (idem, p. 53). Elitele, definite prin autoritate în relație cu puterea politică și stratificarea socială, se situează între putere și mijloace (valorice, ideologice) de susținere. Intelectualii, pilon al elitei, constituie cel mai important factor al schimbării sociale și unul de influență în organizarea politică, aducând contribuții în evoluția lumii moderne.

În istoria politică românească, relația dintre elite și proiectul modernizării naționale a fost adesea tensionată, chiar fracturată. Sursele tensiunii au provenit din schimbările de regim și din incapacitatea elitelor de a avea continuitate cultural-politică, din cauza divizării lor ideologice în urma angrenării în diverse dispute istorice și culturale. În trecut, una dintre cele mai mari controverse publice a privit adoptarea modelului occidental de cultură și civilizație, încheiată la jumătatea secolului trecut o dată cu înlocuirea elitei interbelice românești cu elită comunistă de ideologie sovietică, străină de cultura națională românească (G. Tibil, 1995, p. 85).

Într-un fel, disputa privind modelul de dezvoltare național a fost reluată după 1990 pe fondul căderii regimului comunist, urmat de un registru sistemic de reforme politice, economice, instituționale. Schimbarea socială era majoră, iar procesele determinate de aceasta erau de amploare sistemică și profunzime structural-funcțională: schimbarea regimului politic, introducerea instituțiilor economiei de piață, reformarea instituțiilor publice (învățământ, sănătate, justiție etc.), organizarea de alegeri libere, campanii diplomatice internaționale în vederea dobândirii de resurse financiare și de expertiză pentru punerea în practică a reformelor etc.

În efervescenta tranziției, mass-media a devenit unul dintre cei mai activi actori sociali, cu misiunea de a contribui la marea schimbare socială în moduri diferite: supravegherea puterii („câinele de pază”), informare responsabilă, educare cetățenească și comunitară, explicarea, implementarea și consolidarea culturii democratice. Misiunea-cheie a mass-media în tranziție: responsabilitatea socială (D. McQuail, 1987, pp. 112-118). Empiric, imaginea jurnalismului se proiecta idealist: corp profesional comun, solidar, cu valori profesionale comune, având ca unic și valoros obiectiv contribuția istorică la transformările politice, economice, sociale, culturale etc. Realist-istoric, jurnalismul post-comunist s-a dezvoltat într-un mediu general instabil și impredictibil, marcat de nevoia libertății sub orice formă, recent câștigată și de absența oricărui sistem de referințe profesionale (norme, proceduri, valori etc) procesate și consolidate. O dată cu expansiunea sistemică accelerată, mass-media s-a transformat la rândul ei sub acțiunea factorilor dezvoltationiști, lăsând în urmă frumoasele (și naivele) idealuri misionare absolute, care au fost treptat înlocuite de practici economice și de producție concrete, de adaptare într-un spațiu public în continuă transformare și într-o societate marcată de numeroase disonanțe cognitive la scară sursă de tensiuni multiple între temele de progres, mecanismele de adaptare ale noii lumi și rezistențele psiho-sociale cu cauze în memoria istorică recentă. În timp, pe fondul globalizării, al circulației accelerate a informației și al culturii digitale, au avut loc experiențe ireversibile de schimbare socială, dezvoltare, transformare inclusive la nivelul mass-media.

În ansamblu, în interiorul celor 35 de ani de democrație-tranziție-post-tranziție, avem de-a face cu un adevărat laborator social pentru experiențe ireversibile de schimbare socială, dezvoltare, transformare (P. Gross, 2015). În proporții care nu vor fi niciodată cunoscute și sub influența unor factori multipli acționând sub diverse grade de transparență publică, s-a constituit un spațiu public cu noi caracteristici și dinamici de putere, influență, interacțiune în care valori și idealuri universale (libertatea) s-au îmbinat, mai degrabă dizarmonic, cu exercițiile concrete de supraviețuire.

În această perioadă, jurnalismul s-a evidențiat concret ca un câmp profesional dinamic, deschis, controversat, elitist, curtat social și politic. Urmând istoric „secetei” informaționale și distorsionării de tip propagandistic din comunism, mass-media de după 1990 a fost percepută ca lider comunicațional, obiect

al unor presiuni sociale considerabile și al unor așteptări individuale explicite. Inițial, atracția față de jurnalism ca profesie și sursă de venit a fost aproape magnetică, iar interesul, constant.

În anii 1990, jurnalismul apărea din ruinele regimului comunist, respins organic de societatea românească și se contura ca un mediu „brownian”: instabil, dinamic, complex, impredictibil. Borna temporală 1990 delimita un istoric socio-cultural și ideologic de propagandă, cenzură și compromisuri de putere de începuturile unei noi epoci cu traiectorie liberal-capitalistă de dezvoltare: sistemică, instituțională, axiologică. Totuși, după faza de dezvoltare explozivă din primii ani post-comuniști, interesul și încrederea în mass-media au scăzut, în timp ce competiția pe piața informațională globală a crescut. Evoluția jurnalismului a fost explozivă și orientată spre dezvoltare sistemică și instituțională, ceea ce a redus considerabil capacitatea profesională autoreflexivă referitor la diversele aspecte ale câmpului mediatic sau ale profesiei (F. Ardelean & I. Laza, 2023). Empiric-perceptiv, contextul este considerat „inițatic”, de excepționalitate istorică și socială.

În acest cadru, anii 2000 au fost marcați de dificultatea de a contura profilul jurnalismului în societate după coordonate obiective, după cum reiese din aparatul critic consacrat din aria ocupațională (norme, valori, ideologie) (B. Armanca, 2019), de unde și câteva dintre argumentele textului.

În cartea de față, este sintetizată o explorare complexă asupra universului jurnalistic din perspectiva jurnaliștilor, în care sunt identificate repere ale culturii profesionale (elemente de identitate și profil: norme, valori, proceduri, ideologie), cu o viziune coerentă asupra paradigmei jurnalistice românești la nivelul anilor 2000 ca „*starea relativ stabilă în cultura profesională a jurnaliștilor, constând într-un ansamblu de presupoziii, reguli de conduită, convenții și noțiuni ale jurnaliștilor și editorilor lor*” (J. Charon, J. Bonville, 1998, p. 25).

Cadrul teoretic (sociologia profesiilor, studii și abordări ocupaționale) și comparativ al analizei (modelele profesionale occidentale) care alcătuiesc fundația conceptuală a jurnalismului ca profesie și identifică elementele modelului ocupațional au constituit secțiunea teoretică a cercetării la data realizării (2005) și vor fi prezentate într-o lucrare viitoare.